

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK

BODÓ CSANÁD, **A látszólagos idő valósága.**

Esettanulmány a folyamatban lévő nyelvhasználati változások vizsgálatához.
Nyelvtudományi Értekezések 162. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2012. (100 lap)

A könyv, amelyben kiderül, hogy nem csal-e a látszat? Igen, talán ezzel a mondattal lehetne indítani Bodó Csanád *A látszólagos idő valósága* című könyvének ismertetését, hogy kicsit megközelítsük a kötet címadásának nagyszerűségét. A cím ugyanis érdekesen, játékosan, ugyanakkor rendkívül találóan mutat rá az esettanulmány két kulcsfogalmának (látszólagos, valóságos idő) egyrészt szigorúan szakmai, másrészt metaforikus jelentésére.

A kötet az alcíme alapján a folyamatban lévő nyelvhasználati változásokról és azok kutatásáról szól. A tanulmány fő tárgya a nyelvi változatosság és változás vizsgálatára William Labov által kidolgozott látszólagosidő-konstrukció. A kutatás helyszíne pedig a burgenlandi Felsőőr, ahol szerzőnk, Susan Gal 1974-es elemzéséből kiindulva, újra megvizsgálta a magyar–német nyelvcsere állapotát. Bodó Csanád fő célja az volt, hogy rávilágítson arra, alkalmas-e a látszólagosidő-vizsgálat a nyelvi változás és változatlanság valóságos időben zajló folyamatainak igazolására. A könyv rámutat a látszólagos idő fogalmának az életkor és a generáció konstruktivista szemlélete alapján való átértelmezésére és a folyamatban lévő nyelvi változás megragadásának új lehetőségeire.

A Nyelvtudományi Értekezések rangos sorozatának a darabjaként megjelent könyv a bevezetésen és az összefoglaláson kívül két nagy részből áll. Az első felvázolja a látszólagos- és valóságosidő-vizsgálatok eddigi elméleti hátterét és gyakorlati hozadékait. Áttekinti a nyelvcserekutatások és a nyelvi változásvizsgálatok közötti összefüggéseket, valamint a konstruktivista szemléletmódot. A második rész tartalmazza a terjedelmes esettanulmányt. Bemutatja a felsőöri közösséget, annak történeti hátterét, az 1970-es és 1990-es évek, valamint az ezredforduló társadalmi, politikai, szociológiai jellemzőit. Ebben a nagy fejezetben ismerhetjük meg a kutatás hipotéziseit, a korpuszt, az adatközlőket és a módszereket. A fejezet az eredmények összegzésével, valamint a felvetett tudományelméleti probléma lehetséges megoldásával zárul.

Az elméleti nagy fejezet mintaszerűen foglalja össze a nyelvi változás tipológiáit. Tankönyvbe illően tárja elénk a legnevesebb kutatók elméleteinek lényegét. Összegezi William Labov, Jack Chambers és Peter Trudgill megállapításait a nyelvi változásvizsgálatokról. Tömören csupán TRUDGILL magyarul is olvasható könyve alapján azt tartanám fontosnak leszögezni, hogy „a látszólagosidő-vizsgálat a nyelvi változások olyan vizsgálata, amely lejátszódásuk idején kísérli meg megfigyelni a változásokat. Egy adott közösség idősebb és fiatalabb tagjainak beszédét hasonlítja össze, s föltételezi, hogy a kettő közti különbségek a közösség dialektusában éppen zajló nyelvi változások lenyomatai. A valóságosidő-vizsgálat pedig a nyelvi változásoknak az a fajta vizsgálata, amely a változást a történet valós folyamatában próbálja meg vizsgálni. Azaz a kutató nem úgy jár el, ahogy a látszólagosidő-vizsgálatok során, amikor egy adott közösség idősebb és fiatalabb tagjainak beszédét veti össze, hanem megvizsgálja egy közösség beszédét, majd évek múltán visszatér ugyanebbe a közösségbe, és fölméri, hogy a közösség beszéde mennyit változott az eltelt idő alatt” (1992/1997: 47, 88). A kutatók mindezeketől elkülönítik még a generációs változást, melynek lényege, hogy egy közösség beszélőinek beszédszokásai fokozatosan megváltoznak, ahogy a beszélők öregsznek, és ugyanez a változás minden generációban megismétlődik. Ezt a folyamatot azonban nem tartjuk nyelvi változásnak. A kétféle vizsgálat egymáshoz való viszonya igen összetett elméleti és gyakorlati kérdéseket vet föl, melyeket összegezve Bodó Csanád megállapítja, hogy az eddig végzett valóságosidő-vizsgálatok szerint az életkori és generációs változás közötti különbségtétel továbbra is nehézséget jelent a folyamatban lévő nyelvi-nyelvhasználati változások azonosításában (15).

Ehhez az első elméleti részhez csupán három apróbb megjegyzést szeretnék tenni. Az egyik az, hogy az életkor és a generációk előtérbe helyezésekor felmerül az olvasóban, hogy az ezekkel összefüggő, nyelvhasználatot befolyásoló további tényezők (a nyelvi attitűd, a társadalmi elvárások stb.) ugyanilyen fontosak. Vagyis az életkor és a generációk, a nyelvhasználat szabályainak rendező elvei mellett a nyelvhasználat és a nyelvi változás okai sokkal több tényező együttes befolyására vezethetők vissza. A másik két megjegyzésem pedig a megismételt magyar változásvizsgálatokhoz kötődik, melyeknek jó összefoglalását adja KONTRA MIKLÓS (2012). Ezt a szerző nem építhette be munkájába, ugyanis egyazon évben jelent meg a két publikáció. A megismételt magyar dialektológiai változásvizsgálatok (pl. az atlaszadatok alapján) megemléítését azonban én érdeemesnek tartottam volna.

Az elméleti rész külön alfejezetében azt a kérdést elemzi a szerző, hogy Labov tipológiája miként alkalmazható a nyelvcsere típusainak osztályozásában. Ehhez először a folyamatban lévő nyelvi változások típusait veti össze a nyelvcserehelyzetek osztályozása során kialakított kategóriákkal. Lyle Campbell és Martha Muntzel klasszikus tipológiáját módosítja azzal a szándékkal, hogy az

eredeti osztályozást alkalmassá tegye a közösségi és egyéni szinten értelmezett nyelvhasználati változások elkülönítésére. Bemutatja továbbá a radikális és a fokozatos nyelvcsere közötti különbségtétel szempontjait, valamint a fokozatos és a latin mintájú nyelvcsere egymáshoz való viszonyát. Végül a fokozatos nyelvcserevel kapcsolatban felveti a nyelvcsere ciklikus megvalósulásának kérdését, és amellet érvel, hogy a fokozatos nyelvcsere nem feltétlenül lineáris folyamat minden szociolingvisztikai helyzetben (19).

Az utolsó elméleti alfejezet azt a két kérdést járja körül, hogy lehetséges-e a látszólagos időben megragadni az éppen zajló változást, és lehetséges-e igazolni a látszólagosidő-konstrukciót a valóságos időben. A szerző arra a megállapításra jut, hogy a látszólagos időben nem lehet azonosítani a folyamatban lévő változást, mivel az életkor és a generáció fogalma nem homogén. A látszólagosidő-konstrukció szerinte nem igazolható a valóságosidő-vizsgálatokkal, mivel a két eltérő időpontban végzett empirikus vizsgálat között éppen azoknak a tényezőknek a folytonosságát kellene feltételeznünk, amelyeket már a látszólagos időben sem tekintettünk homogénnak (30).

Az esettanulmányt tartalmazó másik nagy egységben sok érdekes ismeretet olvashatunk a felsőöri közösségről, melyben Susan Gal 1974-ben közel egy évet töltött antropológiai terepmunkával, és a vizsgálatról beszámoló tanulmányát a nyelvcsere kutatásának egyik alammunkájaként említik. Bodó Csanád rámutat arra, hogy Susan Gal vizsgálata idején a felsőöri idősebbek minden kétnyelvűvel magyarul, a fiatalabbak viszont többnyire csak németül beszéltek, míg a középkorúak gyakran egyetlen megnyilatkozáson belül is váltogatták a két nyelvet. Gal a generációk nyelvhasználata közötti különbségeket olyan módon értelmezte, hogy feltevése szerint Felsőőrben a magyar és a német nyelv használata folyamatban lévő generációs változást mutatott, tehát a helyi közösségben az 1970-es évek közepén magyar–német nyelvcsere zajlott. Bodó Csanád szerint ezzel egyben azt állította, hogy a beszélők nyelvválasztása életük során nagyfokú stabilitást mutatott, de mivel az egymást követő korosztályok e tekintetben jelentősen eltértek egymástól, a közösség egészét érintően egyirányú változás lépett fel: a német nyelv az újabb és újabb korosztályokban egyre jobban terjed a magyar nyelv rovására (32).

A változásvizsgálatot tárgyaló gyakorlati rész öt alfejezetből áll. Az első alfejezet bemutatja a felsőöri közösség 20. századi történetét, majd az ezt követően megfogalmazódnak a felsőöri nyelvcsere kutatásáról szóló hipotézisek, melyek a nyelvválasztás változásának generációs megoszlására vonatkoznak a két vizsgálat időpontjában. A harmadik alfejezetben a szerző áttekinti a korábbi vizsgálat megismérléséből adódó módszertani kérdéseket. Bodó Csanád a követéses vizsgálat megtervezésekor eltérő módon foglalkozott a látszólagosidő-konstrukció kulcscategóriáinak, az életkornak és a generációnak a felfogásával, mint Susan Gal. Az empirikus vizsgálat eredményeit a negyedik alfejezet mutatja be. A

vizsgálat eredményeinek konstruktivista interpretációjára pedig az ötödik, megbeszélő fejezetben kerül sor.

Az 1974-es vizsgálat megállapításaiból megtudhatjuk, hogy akkoriban a magyar vagy német nyelv választása a legszorosabban az életkorral függött össze, kevésbé volt erős a korreláció a társas kapcsolathálózattal és még kevésbé a társadalmi státussal. A férfiak és nők nyelv választása közötti különbség az életkor változójával együttesen volt akkoriban leginkább megragadható. Susan Gal a fiatal nők nyelv választását tartotta leginkább meghatározónak, ugyanis társas kapcsolathálózatuk munkás vagy paraszt jellegétől függetlenül nagyobb arányban használták a német nyelvet, mint a fiatal férfiak.

Bodó Csanád rámutat arra, hogy a felsőöriek szerint manapság olyan újabb közösségi megoszlás jelent meg, amely már nem az egyes személyek foglalkozásának és életmódjának paraszti vagy munkás jellege alapján szerveződik, hanem meghatározó eleme a jövedelmi viszonyok és a hozzájuk kapcsolódó életvitel jellege. Olyan csoport alkotja ugyanis a helyi kétnyelvű közösségben a tényleges középosztályt, amely jó anyagi helyzetben van. Ennek a szoros társas kapcsolathálózatú csoportnak a tagjai csak németül beszélnek. Az életkor vagy a generáció mint a jelenkori nyelvhasználatot rendező szempont tehát az adatközlők véleményei alapján már nem jelenik meg (50).

További érdekességként olvashatjuk, hogy a rendszerváltozással, a határnyitással, a kereskedelmi kapcsolatok felélénkülésével az 1990-es évek elején a magyar nyelv szimbolikus felértékelődésének nyelvhasználati vonatkozásaként a beszélők nyelv választása megváltozott a korábbi gyakorlathoz képest. Gyakrabban használták a magyar nyelvet. Ez a változás azonban szintén nem életkori jellemzőkhöz kötődik, mivel minden korosztály érintett benne, de nem is élethosszig tartó változás, mivel a nyelvcseré általános tendenciájával, az egyre gyakoribbá váló németnyelv-használattal ellentétes irányba mutat. Ezt a változást szerzőnk a közösségi változás típusába sorolja (55).

Az 1974-es és az 1999-es vizsgálat eredményeinek összevetése alapján Bodó Csanád megállapítja, hogy a magyar nyelv használatának visszaszorulása és a német nyelv terjedése folytonos volt a községben, és a Susan Gal által megfigyelt generációs megoszlása 25 évvel később felvett adatokban is kimutatható. Az ezredforduló idős nemzedéke kisebb arányban használja a magyar nyelvet, mint az idős generáció 1974-ben, a középkorúak 1999-ben kevesebbet beszélnek magyarul, mint akik 1974-ben tartoztak a középgenerációhoz, és a fiatal beszélők 1999-ben is kevésbé használják a közösség hagyományos nyelvét, mint a 25 évvel korábbi fiatalok — egyetlen kivételleként a fiatalok egymás közötti érintkezésének nyelv választásában nincsen jelentős eltérés. A szerző szerint kérdéses, hogy ez a jelenség értelmezhető-e a magyar nyelv presztízsének felsőöri átalakulásával, a korábban stigmatizált magyarnyelv-használat megítélésének az újabb

politikai-gazdasági-társadalmi változások által indukált pozitívabbá válásával (74).

A megismételt látszólagosidő-vizsgálat tehát a szerző szerint kimutatta, hogy a nyelvcsere nem determinisztikus folyamat. Lehet ugyan, hogy az adatok alapján folyamatos a nyelvcsere Felsőőrben, de nincsen arra semmi biztosíték, hogy a két adatfelvétel között ne játszódhattak volna le egészen más folyamatok a közösségben.

Az 1999-es vizsgálat módszereit áttekintve nagyon jónak tartom, hogy Bodó Csanád nemcsak kétnyelvűeket, hanem német egynyelvűeket is megkérdezett a közösségben. A nyelvcsere előrehaladott állapotában ennek ugyanis mindenképpen jelentősége van.

Megjegyzem viszont, hogy a mellékletben helykímélés végett csupán a nyelvtudás szintjére és a nyelvválasztás megoszlására vonatkozó kérdőív szerepel. Úgy vélem, hogy hasonló vizsgálatok módszertani könnyítése, illetőleg a nyelvcserekutatások egységesítése végett a többi felsőőri kérdőívet is szívesen megtekintette volna az olvasó.

A két vizsgálat eredményeinek összehasonlítását olvasva számomra leginkább az tűnik ki, hogy Susan Galnál a generációs és életkori különbségek határozták meg a rendező elvet, Bodó Csanádnál pedig a „technokrata” jelleg. Jómagam úgy érzem, hogy mindkét kutatásnál az attitűdök vizsgálatának hangsúlyosabb bevonása tenné még meggyőzőbbé az eredmények interpretálását.

Érdeklődéssel és örömmel olvastam ezt a könyvet. Sokat tanultam belőle, sok kérdés megfogalmazódott bennem, és kíváncsivá tett, hogy mi lenne a nyelvválasztási változásvizsgálat eredménye, valamint az milyen további tudományelméleti problémákat vetne fel negyedszázad múlva. Kívánom, hogy legyenek majd ehhez felsőőri magyar adatközlők, és legyenek majd ehhez lelkes kutatók (olyanok, mint Bodó Csanád), akik nekünk ezt 25 év múlva elmondják.

Az ismertetés első mondata — reméljük, nem közhelyszerűen — azt ígerte a könyvről, hogy benne kiderül, nem csal-e a látszat. Ha hasonlóképpen szeretnénk a recenziót zárni, akkor azt mondhatnánk: majd az idő eldönti...

PRESINSZKY KÁROLY

Irodalom

- KONTRA MIKLÓS 2012. Mai magyar nyelvi változások (látszólagos- és valóságosidő-vizsgálatok). *Nyelvtudományi Közlemények* 108: 357–380.
- TRUDGILL, PETER 1992/1997. Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába. Fordította és az utószót írta: SÁNDOR KLÁRA. JGYTF Kiadó, Szeged. 1997. (Eredeti mű: *Introducing Language and Society*, Penguin Group, London, 1992.)

GÁL NOÉMI, **A nyelvi revitalizáció. Elméletek, módszerek, lehetőségek.**
A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 6. Kolozsvár, Anyanyelvpolók
Erdélyi Szövetsége, 2010. (240 lap)

BÁLINT EMESE, **Kétnyelvűség és nyelvi változás a szórványban.**
Szociolingvisztikai kutatások Alsókarácsonfalván és Buzásbocsárdon. A
Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 8. Sepsiszentgyörgy,
Anyanyelvpolók Erdélyi Szövetsége, 2013. (157 lap)

1. A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem magyar nyelvészeti tanszékén nagy hagyománya van a nyelvi változatosság kutatásának. Míg ez a kezdetektől egészen az 1980-as évekig főképp a tanszéken folyó dialektológiai munkában (javarészt nyelvföldrajzi vizsgálatokban) öltött formát, az 1990-es évek első felétől kezdődően — talán a tanszéki kutatások korábban igencsak központosult diszciplináris irányultságának ellenhatásaként — a nyelvi változatosság iránti érdeklődés jelentősen alábbhagyott. Ehhez a változáshoz jellemző adalék, hogy amikor az 1990-es évek közepén Kolozsváron voltam vendéghallgató, a város sok szempontból izgalmas szociolingvisztikai helyzetével nem nyelvészek, hanem szociológusok és kulturális antropológusok foglalkoztak (ennek a kutatásnak a kolozsvári kétnyelvűségről egy évtizeddel később publikált eredményeit lásd BRUBAKER és mtsai 2006/2011, különösen a 8., Nyelvek című fejezetet). A nyelvi változatosság kutatása a kolozsvári tanszéken csak később, a nemzetközi szociolingvisztika recepciójával vált újra gyakorlattá, elsősorban a Péntek János által vezetett doktori iskola, valamint a Magyarországgal határos országok nyelvi intézeteinek a sorában létrehozott, Szabó T. Attiláról elnevezett intézmény tevékenységében. Ennek a felújuló érdeklődésnek az eredményeként születtek meg azok a kötetek, amelyek szociolingvisztikai konferenciák és kutatási programok, köztük doktori munkák anyagát adják közre az itt ismertetendő két munkát is magába foglaló sorozat kiadványaiként.

Gál (Fazakas) Noémi és Bálint Emese kötete ugyan eltérő irányból és megközelítésmóddal foglalkozik a nyelvi változatosság erdélyi jelenségeivel, de a háttérüket biztosító intézményi keretek azonossága mellett mindkét munkában közös — és ez indokolja e közös ismertetésben való szerepeltetésüket —, hogy erre a szociolingvisztika újabb nemzetközi területeinek kontextusában vállalkoznak.

2. Gál Noémi a nyelvi sokszínűség globális csökkenésének befolyásolására irányuló lokális, regionális és állami szintű tevékenységeket, az összefoglalóan nyelvi revitalizációnak nevezett nyelvi tervezési területet mutatja be monográfiájában. A munka jelentősége mellett több szempontból is lehet érvelni: amellett, hogy a nyelvi diverzitás változásáról szóló statisztikák mutatói szerint a vi-

lág nyelveinek jelentős része (egyések szerint mintegy a fele, mások szerint túlnyomó többsége) kihalás előtt áll (36), meg lehet említeni a magyar nyelv változataira irányuló gyakorlati revitalizációs programok elméleti tájékozódásának hiányát (12), de érdemes számba venni azokat az érveket is, amelyek a nyelvi diverzitás megőrzését célul kitűző tevékenységek motivációját adják (46–47). Az érvek közül Gál Noémi a másodikat tekinti meghatározónak, ennél fogva munkája nem csupán a nyelvi revitalizáció elméleteinek és gyakorlatának általános leírására vállalkozik, hanem egyben értékeli is a magyar nyelvvel kapcsolatba hozható programokat, főképp az erdélyi és moldvai színtereken.

A kötet hat fejezetből épül fel, ezek közül az első a tudományterület terminológiájának kérdéseivel foglalkozik, mindezt a fogalmi tisztázás szándékával, történeti áttekintésben teszi maga a szerző. A fejezetben feldolgozott források nagyságrendjéről már az is tájékoztatást nyújt, ha csak a kötet apró betűkkel szedett szakirodalmi jegyzékét lapozzuk át (222–240). Ekkora anyag értő áttekintése nehezen valósítható meg, de a szerző a gyakoribb terminológiai megoldások bemutatása és egymáshoz viszonyítása mellett további releváns szempontokat is bevon az elemzésbe, amelyek alkalmasak a szakirodalom rendszerezésére. Felveti azt a kérdést, hogy milyen ideologikus viszonyulás ragadható meg például a magyar *nyelvélénkítés* vagy az angol *language resurrection* metaforikus terminusokban. Megállapítja, hogy az előbbi kifejezés (számos más mellett) azt a szemléletet tükrözi, amely szerint a nyelv „életébe” való külső (szakértői) beavatkozás sikeres lehet, miközben az utóbbival együtt a nyelvet metaforikusan „élőlényként” jeleníti meg (21).

A nyelvi revitalizáció történetiségének áttekintése egyrészt a „mozgalmak”, másrészt a róluk szóló irodalom időben értelmezett bemutatása. A revitalizációs tevékenységek jelenkori időszakát a szerző szerint az jellemzi, hogy közösségi támogatása legalább három szempontra vezethető vissza. Egyrészt a kisebb közösségek csoporttudatának az alakulása befolyásolja, másrészt a kulturális és gazdasági globalizáció ellenében jelenik meg, és harmadrészt „a nyelvek veszélyeztetettségével kapcsolatos adatokkal, statisztikákkal való szembesülésnek” tudható be (25). E három szempont közösségenként és nyelvi helyzetenként változhat ugyan, talán mégsem merészség azt feltételezni, hogy közülük a legutolsó a közösségek szintjén a legkevésbé meghatározó. De nem így a nyelvészek körében, akik Fishman és Krauss figyelemfelhívó munkái nyomán kezdtek intenzíven foglalkozni a kérdéssel. Azóta a nyelvi revitalizáció kutatása intézményszerűsült, és számos olyan — akár a tudományos szférán kívül eső — szervezet működik, amely a nyelvi veszélyeztettség befolyásolásával foglalkozik.

Gál Noémi a nyelvi revitalizáció jelenkori tevékenységi formáinak és szakirodalmi recepciójának bemutatását a vitatott kérdések tárgyalásával zárja. Ezek közül a legjelentősebb a nyelvész beavatkozásának legitimitásáról szól. A szerző

e szempontból azt emeli ki, hogy a nyelvi tervezés az eddigi tapasztalatok alapján akkor sikeres, ha az érintett beszélők kezdeményezik, illetve a nyelvi revitalizáció sokszor elválaszthatatlanul összekapcsolódik az etnikai vagy nyelvi identitáspolitikai törekvéseivel (ennek a sokszor magától értetődőnek tekintett kapcsolatnak a kritikájára lásd CAMERON 2007).

A kötet második fejezete a nyelvi „veszélyeztetettség” — ismét egy biológiai metafora — különböző tipológiáit mutatja be, köztük Fishman kommunikációs töréspontokat katalogizáló modelljét, amely a Richter-skála analógiájára — újabb metafora, immár a földtan köréből — különíti el a nyelveket érő veszély fokozatait. Ezt követően kitér azokra az ideológiailag meghatározott érvekre, amelyek a nyelvi sokszínűség fenntartására irányuló törekvéseket indokolják, köztük külön kiemelve a nyelvökológiai paradigmát. Fontos állítása a szerzőnek, hogy „a kizárólag a nyelvre összpontosító nyelvmegerősítő mozgalmak nagy valószínűséggel nem járnak sikerrel, hiszen a nyelvet annak kulturális és társadalmi kontextusában kell és lehet sikeresen feléleszteni” (54).

A fishmani modellhez hasonló, de a veszélyeztetettség fokozatai helyett a nyelvek „életrealitásának” összevethetőségét teszi lehetővé a nyelvi vitalitás koncepciója, ezzel külön alfejezet foglalkozik. A vitalitás metaforája többféle modellben megjelenik, közülük az elméletileg leginkább kidolgozott megközelítés a nyelv szociálpszichológiája keretében Howard Giles és munkatársai nevéhez fűződik. Az etnolingvisztikai vitalitás modelljét talán érdemes lett volna az elmélet újabb változatainak kialakulása szempontjából részletesebben bemutatni, és kiemelni azt a szempontot, hogy a modell a vitalitást viszonyfogalomnak tekinti, amely a mindenkori többség és kisebbség nyelvét egymáshoz képest értelmezi. Ebből a szempontból a modell jelentősen különbözik a nyelvi vitalitás olyan megközelítéseitől — például az UNESCO-ban kidolgozott keretrendszerétől —, amelyek a vitalitás fogalmát abszolút értéként írják le, még ha skalárisan is értelmezve a vitalitás mutatóit.

A fejezetet záró részekben a nyelvi jogi paradigmáról és a nyelvnek az identitással való kapcsolatáról esik szó. Fontos erénye a dolgozatnak, hogy itt és más fejezetekben is az elméleti fejtegetésekben foglaltakat esettanulmányok hozzák közelebb az olvasóhoz (itt például az ír és a baszk nyelvnek a nacionalizmussal való összefüggéséről szóló elemzéssel). Mindezek kiegészülnek az erdélyi kontextusra vetített értelmezéssel, amely kiemeli az erdélyi magyar nyelv esetében az etnicitás és a nemzeti hovatartozás jelentőségét (94). Ennek az identitáskonstrukció szempontjából meghatározó tényezőnek a szerepe ugyanakkor a moldvai magyar nyelv esetében már egészen másképp jelenik meg.

A kötet legrövidebb fejezete a nyelvi revitalizáció nyelvi vonatkozásairól ad áttekintést, és miközben az egyre kevesebb kontextusban egyre kevesebbet használt nyelvek strukturális és pragmatikai változásairól számol be, arra is felhívja a

figyelmet, hogy a nyelvi revitalizáció során közösségileg „újratanult” nyelvek szükségszerűen különböznek attól a nyelvtől, amelyet már csak a közösség legidősebb beszélői (vagy már ők sem) használnak folytonosan. Az ebből adódó társadalmi feszültségek egyik példajaként RUSTY BARRETT (2008) nyomán a maja nyelvi grammatika „elpolitizálódását” említi (105), amely során a fiatalok iskolai maja nyelvhasználatának „spanyolos” szórendjéhez az idősek által konnotált asszimilációs identitáspolitikai értékítélete kapcsolódik.

A következő, sorrendben 4. fejezet a kérdés alkalmazott nyelvészeti vetületeiről, azaz a nyelvi revitalizáció gyakorlatáról szól. Ezeket a nyelvi tervezés elméleti modelljeivel kapcsolatban tárgyalja, főképp Haugenre és Fishmanre hivatkozva, de emellett a nyelvi menedzsment koncepciójára is kitérve. A fejezet hangsúlyos része a nyelvelsajátítást célzó revitalizációs programok bemutatása, köztük az új-zélandi „nyelvi fészkek” vagy a kaliforniai „mester-tanítvány” módszer rövid jellemzésével. Ezekről a programokról szívesen olvastam volna részletesebben is, különösen arról a kérdéssről, hogy az egyik szociolingvisztikai helyzetben sikeres gyakorlat hogyan ültethető át más, eltérő elrendeződésű nyelvi helyzetekbe. A fejezet a sikeres revitalizációs programok példajaként a héber, a walesi és a maori nyelvet említi meg rövid esettanulmányban.

A kötet utolsó előtti fejezete az UNESCO modelljéből kiindulva azt mutatja be, hogyan lehet szociolingvisztikai helyzeteket a nyelvi veszélyeztetettség szempontjából minősíteni, és e keretrendszer alapján a nyelvi tervezés reális céljait meghatározni. A befejező fejezet arra vállalkozik, hogy a nyelvi revitalizáció kérdését a romániai magyar nyelv kapcsán tárgyalja, és Fishman 8 fokozatból álló modelljét alkalmazva rámutasson arra, hogy igen jelentős különbségek lehetnek például az erdélyi és a moldvai vagy a dél-erdélyi és székelyföldi nyelvi folyamatok között. A kötetet a nyelvi revitalizációban érintett nyelvek adatainak táblázatos bemutatása zárja. Ebben a mellékletben Gál Noémi 77 nyelvet szerepeltet, röviden bemutatva az egyes nyelvekre vonatkozó legfontosabb adatok mellett a nyelvek revitalizációja során a feltüntetett források szerint elért főbb eredményeket.

Gál Noémi monográfiája nemcsak a nyelvészek, hanem a nyelvi tervezés szakemberei számára is haszonnal forgatható munka, amely igen sokrétűen és gazdagon illusztrálva mutatja be mindazokat az elméleti koncepciókat, vitákat és gyakorlati megoldásokat, amelyek a világ számos nyelvét érő nyelvi revitalizációt napjainkban jellemzik.

3. Bálint Emese kötete empirikus nyelvészeti kutatáson alapul, amely a magyar-román nyelvválasztás és kódváltás jelenkori megoszlását írja le két dél-erdélyi (Fehér megyei) településen. A kutatás helyszínei egymással szomszédos falvak, amelyek a nagyjából azonos lakosságszám mellett sok szempontból különbséget mutatnak egymáshoz képest: Alsókarácsonfalva (Crăciunelul de Jos) községközpont, megyei főút és vasútvonal mellett fekszik, a helyi magyar lakos-

ság aránya igen csekély (3%), míg Buzásbocsárd (Bucerdea Grânoasă) nehezebben megközelíthető, infrastrukturálisan kevésbé fejlett falu, ahol a lakosok egyötöde vallotta magát magyarnak a 2011. évi népszámláláson. Mindezek a különbségek összefüggnek azzal, hogy a vizsgált nyelvi közösségek eltérő típusúak, de nem magyarázzák meg teljes körűen az eltéréseket.

Ezek értelmezéséhez a szerző olyan elemzési keretet választott, amely a magyar nyelvészetben kevésbé ismerős; ez is indokoltá teszi azt, hogy a dolgozat első fejezetében részletesen tárgyalja a kétnyelvűség szociolingvisztikai leírásának elméleti problémáit. A kétnyelvűség-kutatás makro- és mikrotársadalmi megközelítésének bemutatása egyben a vonatkozó vizsgálatok kritikájával is társul. Felveti például, hogy a makrotársadalmi megközelítésben kidolgozott fishmani színtérelmezések során a szinterek elkülönítésének nincsenek objektív kritériumai, és bármikor adódhatnak olyan jellegű helyzetek, amikor az orvos és betege éppenséggel váratlanul bevásárlás közben találkozik, és főzésről vagy gyereknevelésről beszélgetnek egymással.

A mikrotársadalmi megközelítés kapcsán többek között azt a problémát veti fel, hogy a Gumperz által a kódváltás elemzésére javasolt mi-ők szembenállás érvényesítése mint a nyelvi preferenciákat magyarázó tényező számos szociolingvisztikai helyzetben nehézségekbe ütközik. Ezek úgy oldhatók fel, ha „a vizsgálat a nyelvek dichotómiája helyett [...] inkább a beszélők helyzeti gyakorlatára helyezi a hangsúlyt, és a konverzációelemzés kritériumai alapján az idézéseket, az önjavításokat és a lépésváltással együtt bekövetkező kódváltásokat elemzi, illetve a különböző beszédaktusok kontextualizáló jelentését [vö. a gumperzi *contextualization cues* fogalmát; B. Cs.] vizsgálja” (32). A kötet azonban mégsem „csupán” a két közösségben megfigyelt társalgások elemzésével foglalkozik, hanem a makro- és mikrotársadalmi modellek integrált vizsgálati módszerét alkalmazza — a társadalmi kapcsolatháló vizsgálatával.

A kapcsolathálózatok elemzése abból az alapvetésből indul ki, hogy az egyén nyelvi viselkedése nem társadalmi státusának (nemének, korának, etnicitásának stb.) függvénye, hanem társas kapcsolataival dinamikus viszonyban alakul: társas kapcsolatai befolyásolják nyelvhasználatát, és nyelvhasználata befolyásolja társas viszonyainak alakulását. A módszer ilyen módon lehetővé teszi, hogy a makro- és mikroszinten egyaránt kapcsolódási pontokat találjon, és például olyan módon végezzen a kódváltásokra fókuszáló társalgáselemzést, hogy azt a résztvevők tágabb társas kapcsolatainak és e kapcsolatokat befolyásoló intézményeknek a jellegével összefüggésben értelmezi.

A dolgozat második fejezete A kódválasztás mintái és a nyelvcsere címet viseli, ebben a részben a szerző a nyelvcserekutatások klasszikus kérdésfelvetését követve elsődlegesen az életkor szempontja alapján mutatja be a két település nyelvválasztási szokásainak megoszlását. A SUSAN GAL felsőöri monográfiájából (1979) is ismert implikációs táblázatok formájában adja közre az alsókará-

csonfalvi és buzásbocsárdi adatközlői különböző beszédpartnerekkel folytatott nyelvi interakcióira vonatkozó jellemző nyelvválasztási mutatókat. Fontos különbség azonban GAL elemzéséhez képest, hogy a beszédpartnerek körét elsődlegesen életkori és nemi szempontok alapján jellemzi (a családi viszonyok esetében implicit módon), kiegészítve a családon belüli és kívüli kapcsolatok felosztásával. Nem kérdez rá azonban egyéb kritériumok alapján azonosítható típusokra, például az orvos vagy a bolti eladó státusát betöltő beszédpartnerekkel választott nyelvre.

Ha GAL elemzéséhez hasonlóan az eltérő életkorú beszélők nyelvválasztásának tendenciaszerű különbségeit nyelvcsereként értékeljük, akkor elmondható, hogy Alsókarácsonfalván a nyelvcsere jóval előrehaladottabb állapotban van, mint Buzásbocsárdon. Ha az adatokat életkori megoszlástól függetlenül értelmezzük, akkor azt mutatják, hogy Alsókarácsonfalván nincsen olyan beszédpartner, akivel a helyiek csak magyarul beszélnének, és igen sokan vannak, akik mindenkire románul szólnak. Buzásbocsárdon a vizsgált beszélők többségére az jellemző, hogy mindkét nyelvet használja beszédpartnerei többségével, és csak néhányan vannak, akiknek a nyelvválasztása teljesen egynyelvű mintát követ (hárman csak magyarul szólnak beszédpartnereikhez, egy beszélő csak románul beszél másokkal).

Az életkori és a nemi megoszlással szemben a beszédpartnerekkel használt kód megválasztását markánsan befolyásolja, hogy a családba vagy a családon kívülre tartozó beszélővel áll-e kapcsolatban a nyelvhasználó. Az ezt bemutató táblázatok (57, 59, 61–62, 65) meggyőzően illusztrálják, hogy a családon belüli kommunikációban a magyar nyelvnek jóval nagyobb szerepe van, mint a családon kívül. E szempontokon kívül az elemzés figyelembe veszi a beszélők nyelvi kompetenciáját is.

A kötet harmadik fejezete a kapcsolati hálók és a nyelvválasztás közötti összefüggésekkel foglalkozik. A kapcsolatok három típusát különíti el: a kölcsönöseket, amelyek rendszeresek, és lehetővé teszik az egymás életébe való közvetlen beavatkozást (tanácsadás, segítség, morális támogatás vagy éppen kritika révén), az interaktívakat, amelyek rendszerességük mellett is csak közvetetten hatnak az érintettekre, és a passzívakat, amelyek nem rendszeresek, de ennek ellenére érzelmileg befolyással lehetnek az egyénre. A vizsgált kapcsolati hálóknak emellett két jellemzőjét emeli ki: egyrészt az etnikai indexet, amely azt jelöli, hogy milyen arányban vannak magyarok vagy románok az egyén különböző típusú kapcsolatai között, másrészt a korcsoport-indexet, amely a saját korosztályba tartozók arányát mutatja meg egy-egy kapcsolati típusban. E szempontoknak a nyelvválasztással való összefüggését vizsgálva a szerző kimutatja, hogy „egy olyan általános intergenerációs tendenciát vázolhatunk, amelyben a kapcsolattrendszer [magyar] etnikai indexe a nagyszülők generációjának az irányából az unokáké felé csökken”, ez pedig a nyelvcsere szempontjából azzal jár együtt,

hogy „a dominánsan román–magyar kétnyelvű vagy az egynyelvű román kódváltás azokra a személyekre jellemző, akiknek erős román-alapú vagy többségében román egynyelvű személyekkel fenntartott kapcsolatrendszerük van” (99). A kapcsolatok etnikai jellegének életkori tényezőkkel összefüggésben kimutatott változása ilyen módon kapcsolódik össze azzal, hogy a fiatalabb beszélők számára már kevésbé érvényesül az a közösségi elvárás, amely a magyar nyelv használatát írta elő számukra.

A fejezet végén Bálint Emese a nyelv választás dinamikus ábrázolására tesz kísérletet, összehasonlítva a buzásbocsárdi fiatalok magyar és román nyelvhasználatát más kétnyelvű közösségek nyelvi gyakorlatával. A nyelv választás leírásának alapelve az, hogy a nyelvcsera kutatásának a visszaszoruló nyelvre összpontosító korábbi megközelítéseivel szemben a dinamikus modellben mindkét nyelv és a két nyelvet egyaránt magukba foglaló megnyilatkozások is helyet kapnak. A nyelvi kódoknak az elemzés során való szigorú elkülönítése — mint ahogy ezt számos nyelvcsera-vizsgálat esetében láttuk — ugyan hatékonyan jelezheti a változások intenzitását, de nem járul hozzá ahhoz, hogy megértjük, hogyan élnek a beszélők a nyelvi repertoárjuk — sokszor nem egymással oppozícióban elgondolt — forrásaival. Ez viszont már átvezet a következő fejezet témájához, a kódváltások elemzéséhez.

A kódváltások kontextualizációs funkcióit a lépésváltások, a szekvenciális rend, a javítások és az idézések esetében mutatja be a kötet 4. fejezete. A terepen felvett, mintegy húsz órányi spontán nyelvi anyagban viszonylag kevés kódváltás fordul elő, és ezekkel kapcsolatban elmondható, hogy „a legtöbb esetben a beszélgetések preferált nyelve a magyar, vagyis a beszélgetéseket ezen a nyelven kezdi el. Ennek megfelelően a kommunikációs funkcióval bíró kódváltás ezekben az esetekben magyarról románra történik” (137). Ugyanakkor a kódváltások struktúrája és a közösségi szintű kódváltás között nincsen közvetlen megfelelés, azaz a közösségben megfigyelt nyelvcsera csak keretül szolgál ahhoz, hogy a beszélők a társalgás során alkalmazott kódváltásokat végrehajtsák és másokét értelmezzék.

A monográfia zárszavában Bálint Emese kiemeli kutatási módszerének azt a lehetőségét, hogy általa összehasonlíthatóvá válnak eltérő kétnyelvű közösségek, és eredményei a nyelvi tervezésben is utat találhatnak. Bár a nyelvi különbségek egymással összemérhetővé tétele önmagában még nem jelöli ki a nyelvészeti alkalmazások körét, a makro- és mikrotársadalmi megközelítésmódok között közvetítő kapcsolatháló-elméletnek a nyelvcsera és a kódváltás leírásában vitathatatlan perspektívái vannak.

4. Gál Noémi és Bálint Emese kötete haszonnal forgatható mindazok számára, akik el kívánják mélyülni a romániai (erdélyi) magyar nyelv különböző változatainak szociolingvisztikai helyzetét bemutató elméleti vagy empirikus ku-

tatások eredményeiben, de egyben azoknak is érdemes kézbe venniük, akik a nyelv és társadalom összefüggéseit tanulmányozva a nyelvi revitalizáció és nyelvi tervezés, valamint a nyelvcseré, a kódváltás és a társas kapcsolathálózatok kérdései iránt érdeklődnek. Az erdélyi és moldvai nyelvi változatosság területén fontos és jó lenne hasonlóan magas színvonalú, a szociolingvisztika nemzetközi diskurzusaihoz sok szálon kapcsolódó tanulmányokat olvasni a kolozsvári műhely kutatóinak tollából a jövőben is.

Irodalom

- BARRETT, RUSTY 2008. Linguistic differentiation and Mayan language revitalization in Guatemala. *Journal of Sociolinguistics* 12: 275–305.
- BRUBAKER, ROGERS–FEISCHMIDT MARGIT–FOX, JON–GRANCEA, LIANA 2006/2011. *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. Budapest, L’Harmattan.
- CAMERON, DEBORAH 2007. Language endangerment and verbal hygiene: History, morality and politics. In: DUCHÊNE, ALEXANDRE–HELLER, MONICA szerk, *Discourses of Endangerment. Ideology and Interest in the Deefence of Languages*. London–New York, Continuum. 268–285.
- GAL, SUSAN 1979. *Language shift. Social determinants of linguistic change in bilingual Austria*. New York, Academy Press.

BODÓ CSANÁD

HOPPA ENIKŐ, „**Mük csángóul beszélünk**”. **A moldvai magyar nyelvjárás**. Pécs, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, 2012. (159 lap)

A szerző a Pécsi Tudományegyetemen szerzett doktori fokozatot. Disszertációjában a nyelvszigetek jelenségét vizsgálta a moldvai csángók, valamint az olaszországi mokenek esetében. Jelen munkája a 2000 és 2007 között zajlott kutatásának eredményein alapul, melynek során beépüléssel vizsgálat keretében nyolc moldvai faluban (Klészse, Külsőrekecsin, Somoska, Pusztina, Bogdánfalva, Lészped, Gerlény, Lujzikagor) vizsgálódott. Nem kérdőíves kutatást végzett, hanem szabad beszélgetéseket folytatott, melyet diktafonra rögzített, később pedig lejegyzett. Az így kapott szövegek corpuszt elemezte hangtani, morfológiai, szintaktikai, valamint lexikai szempontból. A nyelv szerkezeti leírása mellett szociolingvisztikai tényezőket is figyelembe vett, így ad szinte teljes szinkrón képet a moldvai magyar nyelvjárás mai helyzetéről.

Hoppa Enikő kutatása szervesen illeszkedik az eddigi vizsgálatok sorába, hiszen az elmúlt ötven évben több magyar és idegen nyelvű tanulmány, atlasz jelent meg a csángókról a néprajztudomány, a szociológia és a nyelvészet tudományterületéről egyaránt. A nyelvészeti munkák leginkább a szókészletet, illetve a kölcsönszók rétegét vizsgálták részletesebben. Gondolhatunk itt MÁRTON GYULA A csángó nyelvjárások román kölcsönszavairól 1972-ben írt munkájára, valamint BAKOS FERENC A magyar szókészlet román elemeinek története című, 1982-ben megjelent szótárára. Rajtuk kívül FARAGÓ JÓZSEF és HEGEDŰS LAJOS foglalkozott a témával (FARAGÓ–JAGAMAS szerk. 1954, HEGEDŰS 1952). A legfrissebb kutatás BODÓ CSANÁDÉ (2007), amely A moldvai csángó nyelvjárás atlaszának (MCsNyA.) korpuszán alapszik. Az eredményei a maguk teljességében ugyan még nem elérhetőek, ugyanis az MTA–ELTE irányításával zajló Új Magyar Nyelvatlasz valóságosidő-vizsgálatának gyűjtési munkálatai 2009-ben zajlottak Csángóföldön, s ez újabb adalékot szolgáltat a nyelvjárás aktuális helyzetéről.

Mint említettem, a „Mük csángóul beszélünk” című könyv igyekszik átfogó képet nyújtani, ennek megfelelően négy nagyobb fejezetből áll. Az első A csángók és történetük címet viseli, mely inkább történeti, szociológiai jellegű. Kitér a csángók származására, s cáfolja azt a tudományosan már régen túlhaladott álláspontot, mely szerint a moldvai csángók a honfoglalás idején „elcsángált”, határőr szerepet vállalt magyarok, akik nyelvüket tartósan megőrizték. A névtani kutatások is arra engednek következtetni (a településnév-alkotásban előszeretettel használt személynév + *-falva* struktúra alapján), hogy az első betelepülés valamikor a 13. és 15. század között történhetett. A csángók feladata valóban a határ őrzése lehetett. A 15. században telepedtek le a husziták a területen. Majd a 18. században még érkeztek magyarok Moldvába, akik az 1764-es madéfalvi veszedelem után menekültek el Székelyföldről. Ebből az következik, hogy a moldvai csángó lakosság vegyes összetételű. Éppen ezért egyesek eltérő megnevezést is használnak rájuk: moldvai magyarokként és moldvai székelyekként különböztetve meg őket. A székely hatástól mentes, középkori eredetű lakosság ma a Románvásár környéki falvakban és néhány Bákó körüli faluban él. Őket északi csángóknak nevezzük. Ők beszélik a legarchaikusabb nyelvjárást, jelenleg a nyelvvesztés határán állnak.

Önazonosságuk is érdekes képet mutat: vegyes összetételűk, valamint a hosszú idő óta tartó egymás mellett élés miatt a csángók identitása igen bonyolult. Nem beszélhetünk az anyanyelvhez kötődésükről, hiszen a lakosság nagy része már túlesett a nyelvcsere, és azt nem élte meg veszteségként. (Jórészt a mai 50 évesnél fiatalabb generációról van szó.) A csángók identitástudatának legfőbb összetevője ezért nem is elsősorban a nyelv, hanem a vallás: sokan nem is csángónak, hanem katolikusnak tartják magukat, hiszen ez különíti el őket a környezetükben élő görögkeleti románoktól. Éppen a vallásuk miatt tekinthetők a ma-

gyarul már nem beszélő csángók is magyar eredetűeknek. A történelem során a román nemzeti öntudat körükben való megerősítésére számos kísérlet született. (Például nem tanulhattak az iskolában magyarul, a misék a mai napig románul zajlanak, ahol a pap a magyar nyelv használata ellen prédikál. Csupán néhány faluban engedélyezte eddig a plébános a magyar liturgia és imádságok megtanulását, természetesen csakis a misén kívül.) A csángók mindezek eredményeként is sem magyarnak, sem románnak nem tartják magukat, és sokszor az időpont, a helyszín, a szituáció függvényében dől el, hogy hogyan minősítik a hovatarozásukat. Hoppa Enikő pontosan, idézetekkel alátámasztva mutatja be ennek az állapotnak az ellentmondásosságát a második, Nyelvismeret és nyelvhasználat című fejezetben.

A szerző ugyanitt ejt szót a nyelvi attitűdről is, hiszen a csángók a nyelvjárásukat sokszor szégyellik annak archaikus volta miatt, így magyar környezetben sem feltétlenül szólalnak meg magyarul, inkább románul beszélnek. Ennek az ismertetésnek a szerzője is találkozott azzal a jelenséggel, hogy családon belül kényszerítette a szülő a gyermekét a román nyelv használatára. Emellett igen gyakori a csángóknál — kétnyelvű voltukból adódóan — a kódváltás jelensége is. Ennek köszönhetően rendkívül nagy a nyelvükben a kölcsönszavak száma, melyek egy része a nyelvváltozatuk szerves részévé vált.

A munka harmadik fejezete szorosán nyelvészeti szempontú vizsgálatokat mutat be. A Moldvában beszélt magyar nyelvjárásról Hoppa Enikő először általánosságban beszél, kimondva, hogy a csángók nyelvszigetet alkotnak. A moldvai csángók nyelvjárása természetesen elkülönül a román nyelvtől, másrészt a magyar nyelv területi változataitól is, s ennek alapján is beszélői mindkét népcsoporthoz tartozónak vallják magukat.

A csángók nyelvjárásának „elszakadása” a 13. században kezdődött, és a 18. századig tartott, így mentes a nyelvújítás korabeli lexikális elemektől, valamint sok archaizmust és román jövevényszót tartalmaz. Dialektusuk nem egységes, mivel az itt élők különböző területekről és más-más időpontban érkeztek. Ennek megfelelően a nyelvváltozatuknak három fő típusát különíthetjük el. Az északi a legarchaikusabb. Szabófalván, Kelgyestben, Jugánban beszélik, bár a nagyarányú olaszországi vendégmunka következtében igen kevesen laknak e falvakban. A déli nyelvváltozat azonos azzal, amelyben a középkori lakosság keveredett a székelyekkel (Klészse, Forrófalva, Lujzikalagor), és végül a harmadik típust alkotják a székelyes csángók (Pusztina, Lészped, Frumósza, Lábnik). Az azonos csoportba tartozó települések nyelvváltozatai között is felfedezhetünk azonban grammatikai és lexikális különbségeket.

A könyv a továbbiakban a bevezetőben megemlített nyolc falu nyelvjárását mutatja be részletesen a hangtan, az alaktan, a mondat és a szókészlet szempontjából. A szerző csupán azokat a sajátosságokat emeli ki, amelyek eltérnek a beszélt magyar köznyelvtől. A falvakat szociológiai szempontból is leírja, majd

alfejezetenként tér ki a nyelvi rendszer különböző szintjeire. A leírásokat saját gyűjtésének nyelvi példáival illusztrálja. A fejezet végén teljes lejegyzésben közöl szövegeket az adatközlőktől. Emellett fotókkal is bemutatja a falvak földrajzi és lakókörnyezetét. Sajnálatos, hogy az északi falvak nem kerülhettek bele a részletes elemzésbe, mivel a nyelvvesztés előtt állnak.

A könyv negyedik, egyben záró fejezete a nyelvcseréről és nyelvmegtartásról szól. A magyarországi munkavállalás megemelte a magyar nyelv presztízsét a csángók körében. Emellett az elmúlt évek törekvései, melyek a magyar nyelv iskola utáni oktatását segítették, ugyancsak hordoznak részsikereket. Azt is látni kell azonban, hogy az amúgy is alacsony szintű nyelvtudást korlátozva tudják csak használni a hétköznapokban, így nincs semmi biztosíték arra, hogy a kisebbégi nyelv a következő generáció életében is jelen lesz.

Összegezve elmondhatjuk, hogy Hoppa Enikő könyve világosan és közérthetően mutatja be a moldvai magyarok nyelvi állapotát. Fejezetei könnyen áttekinthetők. A kutatás maga egy későbbi, követéses vizsgálat alapjául szolgálhat, hiszen Románia európai uniós csatlakozásával felgyorsultak a társadalmi változások, melyek aztán tovább generálják a nyelvi változásokat is.

Irodalom

- BAKOS FERENC 1982. *A magyar szókészlet román elemeinek története*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BODÓ CSANÁD 2007. A moldvai magyar nyelvjárások román kölcsönszórétégeének területisége. In: BENŐ ATTILA–FAZAKAS EMESE–SZILÁGYI N. SÁNDOR szerk., *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére*. Kolozsvár, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. 160–174.
- FARAGÓ JÓZSEF–JAGAMAS JÁNOS szerk. 1954. *Moldvai csángó népdalok és népballedék*. Bukarest, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó.
- HEGEDŰS LAJOS 1952. *Moldvai csángó népmesék és beszélgetések*. Budapest, Közköztudományi Kiadóvállalat.
- MÁRTON GYULA 1972. *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai*. Bukarest, Kriterion.
- McsNyA. = GÁLFFY MÓZES–MÁRTON GYULA–SZABÓ T. ATTILA szerk., *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza 1–2*. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 193. Budapest, 1991.

Sz. TÓTH LÁSZLÓ

KLEIN ÁGNES, Utak a kétnyelvűséghez. Nyelvek elsajátítása iskoláskor előtt. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2013. (139 lap)

SIMON PFENNINGER egy 2014-es publikációjában olyan téveszmét oszlat el, amely szerint minden körülmények között jobb, ha egy gyermek minél korábban egy másik nyelv birtokába jut. A publikáció azért számít szenzációnak, mert a gyermekkori nyelvtanulás az utóbbi időben az érdeklődés előterébe került, és sokan az eredményesség és gyors siker reményében megtesznek mindent annak érdekében, hogy gyermekeik minél előbb valamilyen formában egy másik nyelv hatása alá kerüljenek. Köszönhető mindez olyan kutatások metaanalízisének (pl. BIALYSTOK–BARAC 2013), amelyek a többnyelvűség előnyeit hangsúlyozzák nemcsak gyermekkorban, de az idősebb korban is, valamint a korai többnyelvűség egészségmegőrző hatásaira is rávilágítanak. Adataikkal bizonyítják, hogy az idősebb korra jellemző idegrendszeri megbetegedések (például az Alzheimer-kór) is ritkábbak a többnyelvű populációban. Mivel ezek az eredmények mindenki érdeklődését felkeltik, a média is szívesen foglalkozik ilyen témájú cikkekkel, így az olvasónak nem kell szakembernek lennie ahhoz, hogy megértse a többnyelvűség hasznosságát.

PFENNINGER tanulmányában viszont azt bizonyítja, hogy ha nem megfelelő módszerrel és életkorban találkozik a gyermek a második nyelvvel, akkor a korai nyelvtanulásnak nincsen különösebb haszna. Hangsúlyozza, hogy állításai nem vonatkoznak a korai, immerziós vagy természetes nyelvelsajátításra, de az 5-6 éves korban, iskolai körülmények között kezdődő második nyelvtanulásnak egyértelműen kimutatható pozitív eredményei nincsenek. Ha nem otthon, a családban, hanem szervezett keretek között történik a második nyelv tanulása, akkor szerencsésebb a későbbi kezdés. Ez egyrészt hatékonyabbá teszi a tanulási folyamatot, mert a gyermek gondolkodása érettebb, másrészt kíméli az államok büdzsáját, mivel a korai nyelvoktatásra szánt pénzt PFENNINGER nem tartja jó befektetésnek (2014).

Magam több mint 20 éve foglalkozom gyermekkori többnyelvűséggel, és saját kutatásaim eredményei megerősítettek abban, hogy a korai kétnyelvűségnek számos jótékony hatása van a gyermek kognitív fejlődésére, a későbbi tanulási folyamatokra, a kommunikációs készségekre, a nyelvi tudatosságra, és még sorolhatnánk a további előnyöket. Fenntartás nélkül támogattam a minél korábbi életkorban megkezdett második nyelvelsajátítást. Azt örömmel vettem tudomásul, hogy a természetes körülmények között két- vagy többnyelvűvé válókra, az egészen korai többnyelvűekre a PFENNINGER-féle kutatás eredménye nem érvényes, tehát az eddigi nézeteim továbbra is érvényesek. Ugyanakkor aggodalommal tölt el az, hogy az egyik végtelből a másikba eshetünk a korai többnyelvűség kialakításának létjogosultságával kapcsolatban. Különösen, ha az olvasók nem a

gyermekkorai vagy a későbbi többnyelvűség kutatói. Ezért is vettem különös érdeklődéssel kezembe Klein Ágnes könyvét.

A gyermekkorai többnyelvűség kialakulásának lehetőségei országonként különbözőek, Magyarországon is sajátos a helyzet. A lehetőségek függnek attól, hogy a társadalom különböző színterein hány nyelv használható, az ország milyen nyelvpolitikát tart fontosnak, mennyire tiszteli a területén élő kisebbségeket, milyen mértékben adja meg a kisebbségekhez tartozóknak a jogot az anyanyelven való fejlődésre, az anyanyelvhasználatra. A nyelvi jogok érvényesítésének lehetősége kiterjed a kisebbségi óvodák és iskolák működtetésére is.

Klein Ágnes könyvében a magyarországi németek számára biztosított nemzetiségi óvodák sokféleségéről, hatékonyságáról, az ott dolgozó óvónők és dajkák nyelvtudásszintjéről, problémáiról, a szülők elvárásairól végzett kutatásáról tájékoztatja az olvasót. A hiteles és rendkívül érdekes olvasmány tárgyyszerűen elemzi a magyarországi helyzetet, és az olvasóban csak alátámasztja az eddigi aggodalmakat, miszerint valóban jól csináljuk-e, ez-e az igazi célunk a nemzetiségi óvodák és iskolák működtetésével.

Mielőtt rátérnék a könyv elemzésére, meg kell osztanom az olvasókkal azt a tapasztalatomat, hogy bár Magyarországon működnek német (és némely más) nemzetiségi óvodák és iskolák, azok céljai mintha nem lennének azonosak az eredeti célokkal. Egyrészt a nemzetiségi óvodákba és iskolákba nem csak a nemzetiséghez tartozó gyermekek és fiatalok járnak. Sok szülő abban a reményben írta gyermekét nemzetiségi iskolába, hogy a gyermek elit kétnyelvűvé válik, minél előbb jól megtanulja a másik nyelvet. Ez jellemző elsősorban a német nemzetiségi intézményekre. Másrészt, az olyan gyermekek számára, akik valóban beszélnek otthon a nemzetiségi nyelv változatát, diglosszia helyzet alakul ki, hiszen a nemzetiségi óvodákban és iskolákban nem a nyelvjárást beszélnek és tanítják, hanem az adott nyelv köznyelvi változatát (GYIVICSÁN 2003, BORBÉLY 2014). További probléma az óvodapedagógusok és tanítók megfelelő nyelvi kompetenciájának hiánya. A szülők elvárásai inkább arra irányulnak, hogy a gyermek minél előbb kezdjen el tanulni egy nyelvet, de nincsenek kellő ismereteik a korai nyelvsajátítás folyamatáról, ezért sok esetben csalódottan alkotnak negatív véleményt az oktatási intézményről, nem látják eredményesnek a gyermekek nyelvtanulását.

Klein Ágnes könyve pontosan arra világít rá, hogy a kétnyelvűvé válás lehetőségei a mai Magyarország nemzetiségi óvodáiban nem adottak, és ennek számos tényezője van.

A szerző igyekszik bemutatni a nyelvsajátítással, másodiknyelv-elsajátítással, kétnyelvűséggel kapcsolatos elméleteket. Az első fejezet az első nyelv elsajátításával foglalkozik. Ismerteti az alapvető nyelvsajátítási elméleteket, azonban a legújabb nézetek elkerülték a szerző figyelmét, így kimaradt az ismertetésből a BRIAN MACWHINNEY nevéhez kapcsolódó versengési elmélet. Ez azért sajnálatos, mert MACWHINNEY kutatásainak egy része éppen a magyar gyermeknyelvre írá-

nyul (vö. BATES–MACWHINNEY 1989). Szintén a bevezető részben olvashatunk a kritikus periódus elméletének korábbi szemléletéről, amely szerint a második nyelv elsajátítása csak egy bizonyos életkorig lehet sikeres, azonban a későbbiekben visszatér erre az elméletre, és megemlíti, hogy vannak kutatások, amelyek eredményei ellentmondanak a korábbi nézeteknek (52). A kritikus periódus elméletének ismertetésekor Klein Ágnes átveszi azt a nézetet, miszerint az akcentusmentes nyelvelsajátítás csak kisgyermekkorban történhet meg, és a kisgyermekkori kétnyelvűség egyben akcentusmentességet is eredményez. Ezzel vitatkozni lehet, mint ahogy a recensens kutatásaiból is kiderül, az akcentus kérdése annál lényegesen összetettebb, minthogy az elsajátítás életkorára korlátozzuk (vö. NAVRACSICS 1999, 2000). Klein Ágnes könyvében hivatkozik egy 1976-os kutatásra (33), amelyből kiderül, hogy tévéből nem tud egy kisgyermek elsajátítani egy másik nyelvet. Ez az elmélet is megdőlt: számos esetben a szülők észre sem veszik, hogy a második nyelv elsajátítása beindult a gyermekben annak hatására, hogy sokat néz műsorokat azon a nyelven. A természetes nyelvelsajátítás lényege, hogy nemcsak azt tanulja meg a gyermek, amit megtanítanak neki, hanem a tanulási folyamat implicit, csakúgy, mint az első nyelv elsajátításánál.

A kétnyelvűséggel kapcsolatos elméleti leírás kapcsán (44) pontosítanunk kell a szerző azon állítását, mely szerint a két- és többnyelvűség között a tudományos szakirodalom nem tesz jelentős különbséget. Ezzel ellentétben ma már külön tudományág foglalkozik a kétnyelvűség és a többnyelvűség kutatásával. Külön folyóiratok léteznek attól függően, hogy két vagy több nyelvre vonatkoznak a bennük publikált cikkek. A többnyelvűség ugyanis nemcsak mennyiségi, hanem minőségi különbségeket is generál a nyelvelsajátítás és a nyelvhasználat során.

A korai másodiknyelv-elsajátítás különböző jellegzetességekkel bír attól függően, hogy milyen életkorban kerül a gyermek a második nyelv hatása alá. A szerző hivatkozik KLEIN 1992-es publikációjára, amikor a kor szerinti nyelvelsajátítási típusokat említi. E szerint a felosztás szerint 1–3 év között kétnyelvű (szimultán) elsőnyelv-elsajátítás megy végbe. Fontos azonban felhívni a figyelmet arra, hogy az első 3 évben számos fázison megy keresztül a nyelvet elsajátító gyermek. Ezeknek a fázisoknak a fejlődésében nem érdektelen, hogy egy vagy két nyelvvél kell-e megbirkóznia. DE HOUWER (1995) finomítja is ezt a szemléletet, nem mindegy ugyanis a kialakuló nyelvi kompetencia szempontjából, hogy a második nyelv mikor lép be a gyermek életébe, jelen van-e már a gögicselés időszakában is, vagy az első és a második nyelv elsajátítása között tekintélyes idő telik el (még ha csak hónapokról van is szó), és az első nyelvben már az egy- vagy kétszavas fázisban van a gyermek, amikor találkozik az új nyelvvél. Ezek alapján 3 típust különít el: a kétnyelvű elsőnyelv-elsajátításának periódusát, amely a gyermek születésétől 1 hónapos koráig tart, a kétnyelvű másodiknyelvelsajátítást, amely 1 hónapostól 1 éves korig tart, a korai másodiknyelv-elsajátítást, amely 1 és 3 éves kor között zajlik.

A gyermekkori kétnyelvűség alapkérdése sokáig az volt, hogy vajon a gyermek a két nyelvet egy közös centrumban, vagy már a kezdetektől fogva elkülönülten tárolja. A könyv csak az egységes nyelvi rendszer hipotézist mutatja be. A kódváltás és az interferencia jelenségeit, azok okait nem tárgyalja részletesen a szerző, pedig mindkét jelenség nemcsak gyermekkorban, hanem az egész életen át végigkíséri a kétnyelvűek beszédviselkedését. A kódváltás nem követel magas szintű nyelvtudást mindkét nyelvben, a kódkeverés viszont igen. A gyermekkori interferencia jelenségek sok esetben csak a gyermeknyelvre jellemző túláltalánosítások, és tévesen tulajdonítják azt a nyelvek egymásra hatásának. Ezért amikor kétnyelvű gyermeknyelvi anyagot vizsgálunk, fontos, hogy az adott nyelv gyermeknyelvi változatát vegyük figyelembe, és ne a felnőtt nyelvhez hasonlítsuk a gyermeki megnyilatkozásokat.

A sok elméleti ismeretet színesíti egy rövid leírás három német–magyar kétnyelvű gyermek magyar nyelvi fejlődéséről. Ebből látható, hogy az idő függvényében különböző módon sajátítják el e gyermekek a második nyelvet, de az is világosan érzékelhető, hogy az individuális különbségek egyértelműen megmutatkoznak, így e három esetből messzemenő következtetéseket nem lehet levonni.

A könyv igazán értékes része a 4. fejezet, amelyben a szerző bemutatja azokat a módokat, lehetőségeket, tapasztalatokat és sikereket (vagy sikertelenségeket), amelyek a magyarországi német nemzetiségi óvodák működését jellemzik. Problémaként jeleníti meg a németül beszélő dajkák hiányát. Teljesen egyetértek ezzel a kritikával, és azt a célt is el kellene érni, hogy az óvodákban a második nyelvi inputot biztosító személy nyelvtudása legyen kifogástalan, hiteles, közel anyanyelvi szintű. Ebben a korban a gyermekek a természetes kommunikációból merítenek, tehát annak folyékonynak, zavartalannak kell lennie a második nyelven. A kérdőíves felmérés során kiderült, hogy az óvoda megkezdésekor a gyermekek 95%-a semmilyen formában nem találkozott még a német nyelvvel, csak tud róla, hogy van ilyen nyelv. Nem túlságosan szívderítő annak ismerete, hogy az óvoda elhagyásakor milyen szinten állnak a gyermekek a német nyelvtudással: 84%-uk „igen kevés német nyelvi ismeret birtokában hagyja el az óvodát, illetve ezen belül 21%-uknak nem alakult ki kapcsolata a nyelvvel” (100). Az óvoda kezdete és vége között a tájnyelvet ismerő gyermekek aránya csökkent (1,5%-ról 1%-ra), a köznyelvet értő és kevésbé beszélő gyermekek aránya nőtt (2,2%-ról 8%-ra). Az óvónők 48%-ban nevezték meg problémának a nyelvtudásbeli hiányosságait. A kultúra átörökítése terén 10%-ban azért sikertelen a folyamat, mert a településen a német kultúrának nincs hagyománya. Míg az óvoda számára legfontosabb cél a kultúra átörökítése, ezt követi a köznyelv ismerete, s céljaik sorában csak az ötödik a tájnyelv ismerete, a szülők elsősorban a köznyelv ismerete miatt adják gyermekeiket nemzetiségi óvodába, és a tájnyelv számukra is a legkevésbé fontos. A szülők elégedetlenségének a fő oka is a német nyelv óvodai használati lehetőségeiben gyökerezik. Nem örülnek annak, hogy nem tudnak beszélni a gyerekek, keveslik a célnyelvi szerepjátékokat, egyáltalán keveslik a német nyelvre

szánt időt az óvodában. A nemzetiségi iskolákban tanítók sincsenek megelégedve az óvodákban történő nyelvi fejlesztéssel. Attól eltekintve, hogy a gyermekek sok dalt és mondókát ismernek, nem elég fejlett a szókincsük, és mind a beszédkész-ségük, mind pedig a beszédértésük fejlesztésre szorul.

Visszatértünk tehát a kiindulópontoz. Felmerül a kérdés, hogy vajon Ma-gyarországon kifizetődő-e a korai nyelvtanulás. Klein Ágnes munkájának kö-szönhetően teljesen világossá vált, mi okozza a sikertelenséget. Tudjuk, min és mit kell javítani ahhoz, hogy ez a tevékenység sikeres legyen. Növelni kell a na-gyon magas szintű német nyelvtudással rendelkező óvónők, tanítónők számát. Meg kell értetni a szülőkkel, hogy a gyermekkori nyelvelsajátítás egy hossza-dalmas folyamat, amelynek azonnal nem lehet látni az eredményét. Mégis a ké-sőbbi életben rengeteg előnnyel rendelkezhetnek azok a gyermekek, akik már igen kicsi koruktól kezdve arra kényszerülnek, hogy két nyelvnek a struktúráját, használati szabályait elsajátítsák. Éppen ezért nagyon fontos, hogy Klein Ágnes könyvének elolvasása után aktívan tegyünk annak érdekében, hogy a nemzetisé-gi óvodákban és bármely más gyermekintézményben, ahol nyelvet lehet elsajátí-tani, a megfelelően képzett szakemberek álljanak rendelkezésre.

A könyv tehát rendkívül hasznos olvasmány mindazoknak, akik tenni szeret-nének azért, hogy a nyelvtanulás népszerű, kívánatos és hasznos tevékenység le-gyen már kora gyermekkorban is. A megfelelő szakemberekkel, a megfelelő módszerekkel és a megfelelő körülmények között.

Irodalom

- BATES, ELIZABETH–MACWHINNEY, BRIAN 1989. Functionalism and the Competition Model. In: MACWHINNEY, BRIAN–BATES, ELIZABETH szerk., *The Crosslinguistic Study of Sentence Processing*. Cambridge, Cambridge University Press. 3–73.
- BIALYSTOK, ELLEN–BARAC, RALUCA 2013. Cognitive Effects. In: GROSJEAN, FRANÇOIS–LI, PING, *The Psycholinguistics of Bilingualism*. Wiley-Blackwell. 192–212.
- BORBÉLY ANNA 2014. *Kétnyelvűség*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- DE HOUWER, ANNICK 1995. Bilingual Language Acquisition. In: FLETCHER, PAUL–MACWHINNEY, BRIAN szerk., *The Handbook of Child Language*. Blackwell. 219–250.
- GYIVICSÁN ANNA 2003. *A nemzetiségi lét és kultúra dimenziói 1–2*. Békéscsaba, Ma-gyarországi Szlovákok Kutatóintézete.
- NAVRACSICS JUDIT 1999. *A kétnyelvű gyermek*. Budapest, Corvina.
- NAVRACSICS JUDIT 2000. The acquisition of Hungarian phonology by trilingual children. *Govor 17/2*: 141–154.
- PFENNINGER, SIMONE E. 2014. The Literacy Factor in the Optimal Age Debate: a 5-Year Longitudinal Study. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*. URL: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13670050.2014.972334#.VOxcjSzzzcs>. (2014. 12. 20.).

NAVRACSICS JUDIT